

فضا، شهر و نظریه اجتماعی (مناسبات اجتماعی و شکل‌های شهری)

نویسنده: فرن تانکیس

مترجمان: دکتر حمیدرضا پارسى، آرزو افلاطونی

چاپ اول: ۱۳۸۸

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۲۸۸ صفحه

قیمت: ۴۴۰۰ تومان

محمد رضا بزرگی

شهر و نظریه اجتماعی، در چارچوب تحلیل و نظریه اجتماعی، بررسی انتقادی و روشنی از رویکردهای کلیدی به شهرها و فضای شهری ارائه می‌کند. این کتاب رابطه‌ی اجتماعی و فضایی را در بستری از مباحث دشوار شهری: اجتماع و گمنامی، تفاوت اجتماعی و جدایی‌های فضایی، سیاست و فضای عمومی، اعیان‌سازی و نوسازی شهری، جنس و ویژگی جنسی، ذهنیت و فضا، تجربه و عمل روزمره در شهر مورد بررسی قرار می‌دهد. در مجموع کتاب در هشت فصل مدون شده که جهت آشنایی، مطالب هر فصل را به اختصار مرور می‌کنیم:

فصل اول: اجتماع و انزوا: روابط اجتماعی در شهر

کشاکش بین گمنامی و انزوا از یک سو و اجتماع در شهر از سوی دیگر، زیربنای مباحث این فصل است. اکثر متفکرین این حوزه به

کتاب «فضا، شهر و نظریه اجتماعی» کتاب قابل تأمل و ارزنده اما دیرپه‌ی است که توسط خانم دکتر «فرن تانکیس» مدرس جامعه‌شناسی و عضو شورای هدایت و کنترل برنامه‌ریزی شهرهای انگلیس به نگارش درآمده است. حوزه‌ی اصلی مطالعاتی نویسنده در زمینه‌ی جامعه‌شناسی شهری و اقتصادی است و خود این امر به بارزتر بودن این تألیف دامن می‌زند. این کتاب همانطور که در مقدمه‌ی آن نیز آمده، روابط بین فرآیندهای اجتماعی و فرم‌های فضایی شهر مدرن را مورد تحقیق قرار می‌دهد. این که مقولات اجتماعی کلیدی مانند اجتماع، نژاد، جنس یا جنسیت چگونه در عرصه‌های شهر ساخته و بازتولید می‌شوند؟ فرآیندهای اجتماعی گسترده‌تری مانند تحریک سیاسی یا تغییر اقتصادی چگونه در شهر شکل می‌گیرند؟ پرسش‌های اساسی کتاب است. مؤلف، خود در مورد کتاب چنین اظهار نظر می‌کند: «کتاب فضا،

شکل ویژه‌ای از تنهایی در میان انبوه جمعیت سخن گفته‌اند؛ گویی فشار بدن‌های بیگانه، گونه‌ای از غربت را موجب می‌شود که جدایی ساده‌ی فیزیکی نمی‌تواند موجب این گردد. هر چند که این خلأیت ویژه‌ی انزوا، در رابطه‌ای گیرا، به شیوه‌ای دیگر از اندیشه درباره‌ی شهر جایگزین می‌شود که همان موقعیت مکانی اولیه برای اجتماع است. رویکردها به شهر مدرن، اغلب زندگی شهری را منزوی کننده، ناآشنا و خوار کننده‌ی پیوندهای اجتماعی، در تخصص با اجتماع وصف کرده‌اند. در مقابل کوشش‌هایی برای یافتن پایه‌های جدید و متفاوت برای اجتماع در شهر، صورت می‌گیرد. در برخی روایت‌ها، اندازه، تراکم و تنوع جمعیت شهری در خدمت جدا و بیگانه کردن افراد از یکدیگر است و در قرائت‌های متفاوت همین عوامل، زمینه‌ی شکل‌گیری خرده فرهنگ‌ها، پیوندهای اجتماعی و داوطلبانه و خلاق و از نو ساختن اجتماع را فراهم می‌آورد.

فصل دوم: فضاهای تفاوت و تقسیم

مردم از طریق پیوست و گسست اشیاء از طریق ترسیم تمایزات و نظم دادن به روابط، جهان خود را معنا می‌کنند و این فرآیندها، نشان آن‌ها را در فضا به جا می‌گذارد. این فصل به خطوط تقسیم و تفاوت اجتماعی مربوط است که به شهر شکل و معنا می‌بخشد مرزها، اعم از فیزیکی و مفهومی چگونه ایجاد می‌شود و چگونه فضاهای مادی و گروه‌های اجتماعی را جدا می‌کند؟ سوالاتی است که در این فصل به آن پرداخته می‌شود.

فصل سوم سیاست های فضا: جنبش‌های اجتماعی و فضای عمومی

این فصل به دنبال آشکارسازی رابطه‌ی میان سیاست و قدرت و فضای شهری است.

نویسنده با این جمله آغاز می‌کند که سیاست به مانند سایر مناسبات اجتماعی، در فضا آشکار می‌شود. او ادامه می‌دهد که اندیشیدن درباره‌ی سیاست و قدرت، همواره با فراخواندن مجموعه‌ای از مناسبات فضایی همراه است. او رسالت این بخش از کتاب را توجه به برخی از روش‌هایی می‌داند که قدرت با استفاده از صحنه‌ی دوگانه‌ی سیاست در و برای

فضا، در شهر عمل می‌کند. در این راستا دو چارچوب کلی برای اندیشیدن در این قالب در نظر گرفته شده است: اول به جنبش‌های اجتماعی شهری، چه در هدف‌گذاری آن از فضای شهری همچون مبارزه و چه در استفاده از فضای شهری همچون منبع بسیج سیاسی به مثابه حاملان یک سیاست آشکارا فضایی در شهر نگریسته می‌شود و دوم سیاست فضایی عمومی در شهر است. فضای روزمره خیابان، راهروهای ترن زیرزمینی و میدان‌ها، مکان‌های یک خرده سیاست زندگی شهری هستند که افراد در آن‌ها حقوق فضایی خود را در حالی اعمال می‌کنند که در سر مطالبات فضایی دیگران در حال مذاکره‌اند.

فصل چهارم: سرمایه و فرهنگ: اعیان سازی شهر

ایده‌ی این فصل چنین است که تغییرات در بافت اجتماعی و فیزیکی شهرها، در تغییراتی در سطح بازنمایی و معنا منعکس شده و گاه نشان داده می‌شوند. از این‌رو این فصل به ارتباط بین روندهای مادی و نمادین در شهر نظر می‌افکند. در پی چنین ارتباطی بحث به سر ساخت مجدد اجتماعی و نمادین شهروندی از طریق روندهای اعیان‌سازی معطوف می‌گردد. شهروندی هرگز به سادگی واقعیتی فضایی نیست؛ مؤسسات متفاوتی که به شهر آویخته‌اند، نشان از آن دارند که چگونه ارزش‌های فرهنگی همچنین روندهای اقتصادی گرد اشکال شهری ترکیب می‌شوند. حکایت‌هایی درباره‌ی تغییر اقتصادی و اجتماعی دگرذیسی فضای شهری وجود دارد. دوباره‌سازی شهرهای درونی معاصر برحسب شکل فیزیکی، کارکرد اقتصادی، ترکیب اجتماعی آن‌ها و همچنین چگونگی اندیشه‌ی ما درباره‌ی زندگی در شهر، شکل می‌گیرد. تغییرات اخیر در سطوح طبقه و سرمایه، تشدید اعیان‌سازی بخش‌های خاصی از شهر سرمایه‌داری سابق، الگوهای اعیان‌سازی فضایی و در نهایت شکل‌دهی مجموعه، هویت‌های شهری را ایجاد کرده است.

فصل پنجم: فضاهای مجتمع: جنسی، جنسیت و شهر

این فصل به بررسی این موضوع می‌پردازد که مباحث جنس و جنسیت چگونه بر ادراک و کاربرد فضاهای شهری اثر می‌گذارد. با بررسی جنس و جنسیت در شهر، توجه به این موضوع جلب می‌شود که

فصل هشتم: نتیجه‌گیری

این فصل ضمن مروری مختصر بر گفته‌های پیشین به صورت کاملاً مختصر به جمع‌بندی اندیشه‌های مطرح شده در فصول گذشته می‌پردازد. نویسنده عنوان می‌کند که هیچ یک از موضوعات مورد بحث تنها شهری نیستند، بلکه بحث من این است که شهرها، عرصه‌های مهم تفکر درباره‌ی چگونگی ساخت و بازتولید این مناسبات اجتماعی را فراهم می‌آورند. شهرها شیوه‌های پیچیده‌ی تلاقی این عوامل با هم، گستره‌ی تراش فضاهای اجتماعی شهری با منطق طبقه و نژاد یا چگونگی مشروط شدن تجربه‌ی ذهن از شهر به واسطه‌ی مباحث جنس و ویژگی جنس را مورد تأکید قرار می‌دهند او اذعان می‌کند که قصدش الویت قائل شدن برای شکل‌های فضایی یا مناسبات اجتماعی در بررسی شهر به عنوان یک عرصه‌ی جامعه زیستی نیست، بلکه به بیان دقیق‌تر، تحقیق چگونگی ارتباط متقابل شکل فضایی با شکل اجتماعی است.

شهرها را به عنوان بدن‌ها، به چه طریق مادی اداره می‌کنند و تجربه‌ی شهری چگونه ما را به مثابه خود ما شکل می‌دهد. این فصل رابطه‌ی کنش متقابل مناسبات اجتماعی، شکل‌های مادی و موضع‌های ذهنی در شهر را برجسته می‌کند. انتظام فضایی به تولید ساخت‌های تفکیک جنسی و رفتار جنسی کمک می‌کند و همچنین در بیان هویت، آن‌ها را صراحت می‌بخشد. خطوط جدایی و سلطه‌ی اجتماعی با محیط‌های شهری تقویت می‌شود، اما افراد نیز فضاهایی را در شهر پیدا می‌کنند که تفاوت را بیان یا عملی سازد. بنابراین، تفکر درباره‌ی جنس و ویژگی جنسی، تفکر درباره‌ی کنش متقابل عمل فضایی، تفکیک اجتماعی و به هم بستگی‌های نمادین در عرصه‌های شهری است.

فصل نهم: حکایت‌های فضایی: ذهنیت در شهر

موضوع شهر و ذهنیت مورد توجه این فصل قرار گرفته است. این معنا که افراد چگونه با فضاهای شهر در سطوح ادراک، خاطره و فاعلیت درگیر می‌شوند؛ البته به موازات مفهومی از شهر، آن‌گونه که با اشکال مصنوع یا حقایق جمعیت شناختی تعریف می‌شود، ممکن است گزینه‌ی دیگری نیز مطرح شود، که شهر را در چارچوب شیوه‌های آگاهی یا تجربه درک کند. تجربه‌ی مردم شهر نه فقط تنها یا همیشه توسط ساخت‌های اجتماعی یا اقتصادی وسیع‌تر تعیین می‌شود، بلکه ادراکات فردی، نقشه‌های ذهنی و اعمال فضایی آن‌ها، آن را می‌سازد. با این رویکرد، بحث واجد سه جنبه‌ی اصلی است که در چارچوب نظریه‌ی اجتماعی شهری درباره‌ی ذهنیت در شهر مطرح می‌شوند که عبارتند از:

- ۱- اثر زندگی شهری بر آگاهی انسانی
- ۲- رابطه‌ی شهر با خاطره، خیال و ادراک و...
- ۳- نقش عمل روزمره‌ی مردم در ایجاد فضا در شهر

فصل دهم: فرهنگ‌های شهری - تاکتیک‌های فضایی

جنبش‌های اجتماعی و سیاسی با شیوه‌هایی قطعی در پی تغییر فضا هستند. تجربه‌ی انقلاب‌ها نیز نشانگر آن است که لحظه‌ها و ابزاری برای آزادی وجود دارد که باید در اعمال جزئی دیده شوند. تاکتیک‌های فضایی که بر حرکات اتفاقی یا کوچک متکی‌اند. این فصل به انقطاع‌های نظم معمولی فضا اختصاص دارد. این فصل به شهر به مثابه عرصه‌ی عملیات انحرافی به عنوان محصول تفکر سریع و برخورد زیرکانه نگاه می‌کند. در این فصل به بررسی راه‌هایی پرداخته می‌شود که نظم فضایی از طریق شیوه‌های خلاقانه‌ی کاربرد فضا و مسیرهای فرار هر روزهای که از طریق بافت شهر عملی می‌شود، قطع می‌شود. بحث حول اندیشه‌های سه متفکر: «میشل فوکو»، «رولاند بارت» و «میشل دسرتو» بسط می‌یابد.